

ในยุคพราหมณะและยุคอุปนิษัท มีเพียงเทพวิษณุจากกลุ่มอาทิตยเทพ ในยุคพระเวทที่ได้รับยกย่องเป็น ๑ ใน ๓ ของกลุ่มตรีมูรติ โดยเริ่มจากการผสมผสานเทพวิษณุกับเทพศิวะเข้าเป็นองค์เดียวกัน และปรากฏในรูปของพระหริหระ (หริ หมายถึงพระวิษณุ หระ หมายถึง พระศิวะ) (ดูรูปที่ ๑๔) และต่อมาจึงมีการพัฒนามาสู่คติตรีมูรติ โดยผนวก พระพรพมา เข้ามาเป็น ๑ ใน ๓ ของกลุ่มตรีมูรติ

ดังนั้นคติตรีมูรติจึงไม่เพียงแต่จะสืบทอดแนวคิดมาจากคติ การบูชาแสงอาทิตย์ในยุคพระเวทเท่านั้น หากแต่ได้เพิ่มแนวคิดใหม่ในการผนวกคติเรื่องการสร้าง การปกป้องรักษาและการทำลายล้างเข้า ด้วยกัน ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องวงจรชีวิตของสัตว์โลกที่ต้องมีการเกิดการตายและการกลับมาเกิดใหม่ เนื่องจากมีความเชื่อว่าดวงวิญญาณนั้น ไม่มีการดับสูญ (เป็นอนันตะ) แต่ละดวงวิญญาณนั้นจะต้องผ่านการเกิดมาหลายชาติจนนับไม่ถ้วน ชาติหนึ่งอาจเกิดเป็นคนรวย คนจน คนโง่ คนฉลาด หรืออาจเกิดเป็นสัตว์บางประเภท หรือพืชบางชนิดเวียนกันอยู่อย่างนั้นไม่มีวันจบสิ้น จนกว่าจะถึงซึ่งความหลุดพ้น (โมกษะ) คือ การเข้าไปรวมอยู่กับปฐมวิญญาณ คือ พรพพหม หรือ พรมาตมัน ความแตกต่างของชีวิตอย่างนั้นเป็นไปด้วยอำนาจของกรรม (คือการกระทำในชาติก่อนๆ) และเพราะกรรมนั่นเองที่ทำให้เวียนว่ายตายเกิดเป็นวัฏฏะอยู่

ด้วยเหตุแห่งความเชื่อว่าวิญญาณต้องเวียนว่ายตายเกิดเพราะกรรมดังกล่าวข้างต้น จึงเกิดมีความเชื่อเรื่องการสิ้นสุดแห่งโลกเก่า และการเริ่มต้นแห่งโลกใหม่ การเกิดแห่งโลกแล การสิ้นสุดแห่งโลกจึงเป็นหน้าที่ของเทพเจ้าผู้สร้างและเทพเจ้าผู้ทำลายโดยแบ่งหน้าที่ให้เทพเจ้า ๓ องค์ เป็นผู้ดูแลควบคุมคือ

พระพรพมา เป็นเทพเจ้าผู้สร้างโลก

พระวิษณุ เป็นเทพเจ้าผู้ปกป้องรักษาโลก

พระศิวะ เป็นเทพเจ้าผู้ทำลายล้าง (เพื่อให้มีการสร้างโลกใหม่)

นอกจากนี้พัฒนาการแนวคิดในยุคนี้ยังมีความเชื่อว่าอีกว่าเวลาของจักรวาลไม่มีวันสิ้นสุด จัดว่าเป็นวงจรของการสร้างโลกและการทำลายล้างที่ไม่มีวันสิ้นสุด ช่วงระยะเวลาของการสร้างโลก โลกตั้งอยู่ และโลกพินาศ (การล้างโลก) เรียกว่า ๑ กัลป์ ซึ่งมีช่วงระยะเวลาเท่ากับ ๑ วันของอายุพระพรหมา ซึ่งเท่ากับ ๔.๓๒๐ ล้านปีบนโลก แต่ละกัลป์ยังแบ่งออกเป็น ๑.๐๐๐ มหายุค ๑ มหายุคแบ่งออกเป็น ๔ ยุค คือ

๑. กฤตยุค (สัตตยุค)	ยุคแห่งสัจธรรมมั่นคง
๒. เตรตายุค	ยุคที่สัจธรรมเสื่อมลง ๑ ใน ๔ ส่วน
๓. ทวาปรยุค	ยุคที่สัจธรรมเสื่อมลงเหลือ ๒ ใน ๔ ส่วน
๔. กลียุค	ยุคนี้ (ยุคปัจจุบัน)

เป็นยุคที่สัจธรรมเหลืออยู่เพียง ๑ ใน ๔ ส่วน ศีลธรรมทั้งปวงเสื่อมถอยมีการคดโกงกันอยู่ทั่วไปเป็นยุคที่ไม่น่าอยู่ เมื่อครบ ๑.๐๐๐ มหายุคหรือ ๑ กัลป์ จึงครบวงจรและถึงเวลาของการทำลายล้างโลก เวลาที่โลกพินาศนั้นจะเกิดจากอำนาจไฟทุกอย่างสูญสิ้นไปในไฟ (มหาประลัย) แม้แต่พระพรหมาผู้สร้างโลกก็ดับสูญไปด้วย เมื่อสิ้นสุด ๑ กัลป์ จะต่อด้วยความว่างเปล่าและเจียบสงบอยู่ราว ๑๐๐ ปี หลังจากนั้นจึงมีพระพรหมองค์ใหม่ถือกำเนิดขึ้น เริ่มต้นการสร้างโลกใหม่วนเวียนกันไปเป็นวัฏฏะอย่างนี้จนกว่าวิญญานหนึ่งใดจะบรรลุมรรคผล คือเข้าถึงความหลุดพ้น (โมกษะ) จึงจะหยุดการเวียนว่ายตายเกิด และเข้าไปรวมอยู่กับปฐมวิญญาน (ปรพรม หรือ ปรมาตมัน)

สรุปได้ว่าคตินิยมในยุควราหณะ และอุปนิษัทนั้นแม้ว่าจะสืบทอดมาจากคติเดิม แต่จัดว่ามีความสำคัญในปริบทของการแยกนิกาย เป็นไศวนิกาย และไวษณพนิกาย (ผู้ที่นับถือไศวนิกายจะนับถือพระศิวะว่าเป็นเทพสูงสุด ส่วนผู้ที่นับถือไวษณพนิกายจะนับถือพระวิษณุว่าเป็นเทพสูงสุด) เพื่อให้ประชาชนได้รับรู้และเข้าใจว่าเทพสูงสุดในนิกายที่ตนนับถือไม่เพียงแต่จะยิ่งใหญ่ที่สุดในนิกายนั้นเท่านั้น หากแต่ยังมีคุณสมบัติเป็น ๑

ในตรีมูรติ สำหรับพระพรหมานั้นแม้จะได้รับยกย่องให้เป็น ๑ ใน ตรีมูรติ แต่ไม่ได้รับการนับถือจากประชาชน เท่ากับพระศิวะและพระวิษณุ และไม่มีนิกายเป็นของตนเอง แม้จะมีบทบาทสำคัญเป็นเทพผู้สร้างแต่เป็นเพียงบุคคลลาธิฐานของ ปฐมวิญญาน หรือปรพพรหม (ปรมาตมัน) จึงเปรียบเทียบว่าไม่มีตัวตนและไม่มีความหมายต่อมนุษย์นัก ดังนั้นเมื่อมีการจัดลำดับความสำคัญในกลุ่มตรีมูรติ พระพรหมจะอยู่ลำดับสุดท้าย เป็นรองเทพศิวะและเทพวิษณุ แต่ในกลุ่มตรีมูรตินี้ นับได้ว่าพระศิวะเป็นเทพที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ดังปรากฏหลักฐานในเทพนิยายตอนกำเนิดศิวะลิงค์ (ลิงโคทภวามูรติ) ซึ่งจะกล่าวถึงในตอนต่อไป

ตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์ยุคใหม่ (ศาสนาฮินดู)

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าคติตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์ยุคใหม่ (ศาสนาฮินดู) ได้ผนวกคติเรื่องการสร้าง (โลก) การปกป้องรักษา (โลก) และการทำลายล้าง (โลก) เข้าด้วยกัน และแบ่งหน้าที่ให้เทพเจ้า ๓ องค์เป็นผู้ดูแลคือ ให้พระพรหมเป็นเทพผู้สร้าง พระวิษณุเป็นเทพผู้ปกป้องรักษา และพระศิวะเป็นเทพผู้ทำลายล้าง ในที่นี้จะกล่าวถึงเทพผู้ยิ่งใหญ่ทั้ง ๓ ตามลำดับความสำคัญคือ ๑. พระศิวะ ๒. พระวิษณุ และ ๓. พระพรหม

พระศิวะ

พระศิวะเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่องค์หนึ่งในกลุ่มเทพตรีมูรติ พระศิวะเป็นเทพเจ้าผู้ทำลายล้างจักรวาลในขณะที่พระพรหมเป็นผู้สร้างและวิษณุเป็นผู้รักษา คัมภีร์พระเวท (ฤคเวทอะถรรพเวท) ได้กล่าวถึงพระศิวะ (ศิวะ แปลว่า ฤกษ์งามยามดี) ว่าเป็นพระนามหนึ่งของเทพรุทรา (เทพยุคพระเวท) ซึ่งต่อมาจึงได้รับนามว่า ศิวะ สุประภatakม บรรยาย ไว้ว่า พระศิวะในรูปมนุษย์จะมีเศียรเดียว ๔ กร และ ๓ เนตร นุ่งห่ม ด้วยหนังเสือ พระเกศาเป็นทรงเปียถักและขมวดขึ้นไปเกล้าไว้เป็น ทรงชฎา (ชฎามุกฏ)

ด้านหน้ามีกะโหลกเสียบพระจันทร์เสี้ยว วรรณะขาว-เทา (ทาด้วยขี้เถ้าจากขี้วัว) มี ๔, ๘, ๑๐, ๑๖ ถึง ๑๘ กร ถ้ามี ๔ กร ๒ กร หลังจะถือตรีศูลและกลอง ๒ กรหน้า ทำปางประธานอภัย และประธานพร ในรูปดูร้ายจะมีตั้งแต่ ๑๐-๑๘ กร ถืออาวุธของพระศิวะ พระวิษณุและพระพรหม (อักษมาลา ดาบ หอก คทา งู กะโหลก โล่ กวางดำ ธนู ลูกศร ลีวหรือชวาน สังข์ และจักร มีโคนนทิเป็นพาหนะ (รูปที่ ๑)

พระศิวะจัดเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่ศาสนิกชนให้ความเคารพนับถือมาก และได้รับสมญานามมากมายนับได้เป็นร้อย อย่างไรก็ตามบทบาท ที่เด่นๆ ของพระองค์อาจแบ่งออกได้เป็น ๕ ภาค คือ

๑. **ภาคสงบ** (อนุครหมูรติ) ในภาคนี้จะเป็นภาคที่ใจดีคอยประสาทพรให้แก่มนุษย์และเทวดา (รูปที่ ๒) จะได้รับนามตามนามของ ผู้ที่ได้รับพร เช่น ได้รับนามว่า **วิษณุอนุครหมูรติ** เมื่อประธานจักรให้ เป็นอาวุธของพระวิษณุ เป็นต้น

๒. **ภาคดูร้ายหรือทำลายล้าง** (สังหารมูรติ) ในภาคนี้จะเป็นภาคที่โหดร้าย คอยปราบปรามอสูรหรือเทพที่ประพฤติไม่เหมาะสม และ จะได้รับนามตามอสูรหรือเทพที่ถูกปราบ เช่น ได้รับนามว่า **คชสัง-หารมูรติ** เมื่อฆ่าอสูรที่แปลงกายเป็นช้าง ได้รับนามว่า **กามานตกมูรติ** เมื่อ ลืมพระเนตรที่ ๓ เพื่อปล่อยไฟเผาเกมเทพที่มารบกวนสมาธิ และได้รับนามว่า **พรหมศิริศเจทกมูรติ** เมื่อตัดเศียรที่ ๕ ของพระพรหม เพราะถูกพระพรหมสาบประมาท เมื่อตัดแล้วเศียรของพระพรหมก็ติด แน่นอยู่กับพระหัตถ์ (เพราะเป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่เหมือนกัน) พระพรหม จึงชี้แนะว่าต้องไปจาริกแสวงบุญเป็นนักบวชครบ ๑๒ ปี เศียรของพระพรหมจึงจะหลุดจากพระหัตถ์ ในรูปนี้ได้รับนามว่า **ไภรวะ** โดยจะสวมสร้อยคอทำด้วยกระดูก พระหัตถ์มีเศียรพระพรหมติดอยู่มี ๔ กร ถือตรีศูล เชือกกลอง และด้วยกะโหลก สวมหนังช้าง แต่อินเดียได้นิยมทำรูปเปลือยกาย มีสุนัขเป็นพาหนะ (รูปที่ ๓)

รูปที่ ๒ พระศิวะ ในภาคสงบ (มี ๔ กร)
๒ กร หลังถือขวานและกวาดำ (สำหรับ)
ศิลปะอินเดียสมัยปัลลวะตอนปลาย
(อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕)
สูง ๔๐ ซม. อยู่ในหอศิลป์
เมืองตันจัวร์ (Thanjavur) อินเดียใต้

รูปที่ ๑ พระศิวะ และโคณฑิศิลปะ
อินเดียแบบปัลลวะตอนต้น
(อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑)
อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
เมืองวิชัยวาตะ (Vijayawada)
อินเดียใต้

รูปที่ ๓ พระศิวะ ในรูปของไกรว
(สำหรับ) ศิลปะอินเดีย สมัยโจระ
(อายุราวพุทธ ศตวรรษที่ ๑๘)
อยู่ในหอศิลป์ เมืองตันจัวร์อินเดียใต้

รูปที่ ๔ พระศิวะนาฏราช (สำริด) ศิลปะอินเดียสมัยโจฬะ (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖) สูง ๑๑๓ ซม. อยู่ในวัด กันกาลณาด เมืองคันชัวร์อินเดียใต้

๓. ภาคฟ้อนรำ (นฤตตมูรติ) ในภาคนี้ได้รับยกย่องว่า เป็นราชาแห่งการฟ้อนรำ (นาฏราช) ในการตนาฏยศาสตร์กล่าวถึงท่ารำ ๑๐๘ ท่า เพื่อออกกำลังกาย และเพื่อควบคุมการหมุนของโลก ท่ารำทั้ง ๑๐๘ ท่า ปราภฏเป็นภาพสลักในวิหารนาฏราชที่จิทัมพรัมในอินเดียใต้ ท่าที่งดงามที่สุด คือ ท่านาฏราช (รูปที่ ๔)

รูปที่ ๕ พระศิวนะในรูปเทพคุสอนฤาษี
(โยคะทักษิณามูรติ)
(ศิลา) ศิลปะอินเดียสมัยโจทะ
(อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖) สูง ๔๔ ซม.
อยู่ในพิพิธภัณฑสถาน
สหรัฐอเมริกา

รูปที่ ๖ พระศิวนะในรูป
เทพคุสอนตนตรี
(วินาฮร ทักษิณามูรติ)
(ศิลา) ศิลปะอินเดีย
สมัยหลังคุปตะ
(อายุราว
พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒)
สูง ๕๔ ซม.
อยู่ในพิพิธภัณฑสถาน
เมืองซานดีเอโก
(San Diego)
สหรัฐอเมริกา

๔. **ภาคที่เป็นเทพครู (ทักษิณามูรติ)** ในภาคนี้จะเป็นเทพเจ้าผู้ประสาทวิชาโยคะ ดนตรี และศาสตร์อื่นๆ อีกมากมาย ในภาคนี้พระศิวะจะหันพระพักตร์ไปทางทิศใต้ (ทิศทักษิณ) เพื่อสอนพวกฤาษี จึงได้รับนามว่า ทักษิณามูรติ ในรูปที่สำคัญ คือ โยคะ-ทักษิณามูรติ เป็นเทพครูผู้ประสาทวิชาโยคะให้ฤาษี โดยจะปรากฏกายในรูปของฤาษีถือลูกประคำ และหม้อน้ำ (รูปที่ ๕) ส่วนอีกรูปหนึ่งคือ วิศวธร-ทักษิณามูรติ ซึ่งเป็นเทพครูผู้ประสาทวิชาดนตรี โดยจะปรากฏในรูปของครูดนตรีผู้ถือเครื่องสาย คือ vina ไว้ในพระหัตถ์ (รูปที่ ๖)

๕. **ภาคที่เป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ (มเหศมูรติ)** ภาคนี้แสดงถึงสภาวะอันยิ่งใหญ่ของพระศิวะ ๓ สภาวะ นั่นคือ สภาวะของผู้สร้าง ผู้ปกป้องรักษา และผู้ทำลายล้างจักรวาล (ตามความเชื่อของไศวนิกาย) สุประ-เภทาคมกล่าวว่ารูปนี้มี ๕ พักตร์ แต่จะมองเห็นเพียง ๔ พักตร์ แต่ละพักตร์จะต้องมี ๓ เนตร มี ๑๐ กร ๒ กร หน้าทำปางประทานพร และประทานอภัย ๔ กร ขวาทือตรีศูลปรศุ (ขวาน) วัชระ ดาบ ๔ กร ซ้ายถือโล่ หอก สับข้าง ขมวดเชือก (บ่วง) และกระดิ่ง ประติมากรรมที่งดงามที่แสดงภาพมเหศมูรติ คือ ประติมากรรมศิลาที่ถ้ำเอเลฟันตะ ซึ่งแสดงภาพพระศิวะ ๓ พักตร์ พักตร์ตรงกลาง หมายถึง ตาตบรูชมหาเทพ (พระศิวะผู้ยิ่งใหญ่เหนือเทพทั้งปวงและเป็นผู้สร้างจักรวาล) พระพักตร์ด้านซ้าย หมายถึง พระอุมา (ศักดิ์ของพระศิวะซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และความสงบสุขของโลก) ส่วนพักตร์ด้านขวา หมายถึง อโมรโกวระ (ภาคดุร้ายของพระศิวะซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของ การทำลายล้าง) (รูปที่ ๗) นอกจากนี้พระศิวะยังปรากฏพระองค์ในรูปแบบ ต่างๆ อีกหลายรูปแบบที่สำคัญมี ดังนี้

จันทรเศขรมูรติ ในรูปนี้มีพระจันทร์เสี้ยวเสียบพระเกศาคงคาธร ในรูปนี้พระศิวะจะรองรับแม่พระคงคาที่เสด็จลงมาจากสวรรค์

โสมาสกันทะ ในรูปนี้พระศิวะจะประทับนั่งเคียงข้างด้วยพระอุมา และพระขันธกุมาร (สกันทะ) (รูปที่ ๘)

รูปที่ ๗ พระศิวะในรูปมเหศวร (ศิลาลัก) ศิลปะอินเดียสมัยหลังคุปตะ
(อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕) อยู่ในถ้ำเอเลฟันตะ อินเดียภาคตะวันตก

รูปที่ ๔ พระศิวะ พระนางปารวตี และพระสกันทะ (โสมาสกันทะ)
(สำริด) ศิลปะอินเดีย สมัยโจฬะ (อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖)
สูง ๕๑ ซม. อยู่ในหอศิลป์ เมืองคันชัวร์ อินเดียใต้

รูปที่ ๕ ครรภคฤหะ ประดิษฐานศิวลึงค์
(ศิลาลัก) ศิลปะอินเดียสมัยหลังคุปตะ
(อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔)
ที่ถ้ำเอเลฟันตะ อินเดียภาคตะวันตก

อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีการสร้างประติมากรรมรูปพระศิวะในรูป
แบบต่างๆ หลายรูปแบบ แต่ประติมากรรมประธานในวัดของไศวนิกายนั้น
คือ ศิวลึงค์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพลังอำนาจในการสร้างและการให้
กำเนิดสรรพสิ่งทั้งปวงของพระศิวะ (พลังอำนาจฝ่ายชาย) ไศวนิกายจะ
นิยมสร้างรูปศิวลึงค์ศิลาประดิษฐานไว้ภายในครรภคฤหะ (ห้องศักดิ์สิทธิ์)
โดยจะสลักติดกับแท่นฐานศิลาภายในห้องศักดิ์สิทธิ์จัดเป็นประติมากรรม
ติดที่ ที่เคลื่อนย้ายไม่ได้ (อจละ) เพราะห้ามเคลื่อนย้ายเนื่องจากเป็นสิ่ง
ศักดิ์สิทธิ์ (รูปที่ ๕)

ส่วนประติมากรรมรูปพระศิวะในรูปมนุษย์นั้นจัดเป็นประติมากรรมที่เคลื่อนย้ายได้ (จละ) และอนุญาตให้อัญเชิญไปร่วมพิธี เจริญฉลองในเทศกาลต่างๆ ได้ ในกลุ่มศิวลึงค์ที่เคลื่อนย้ายไม่ได้ (อจลลึงค์) มีหลายประเภท แต่ที่สำคัญและรู้จักกันโดยทั่วไปมี ๒ กลุ่มคือ ๑) สวयัมภูลึงค์ และ ๒) มานุษลึงค์

สวयัมภูลึงค์ คือ ลึงค์ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ลึงค์ประเภทนี้ถ้าเกิดแตกหักเสียหายไปจะต้องใช้ทองคำ หรือทองแดงมาเชื่อมต่อให้คงเดิม ลึงค์ประเภทนี้ถือว่าเคลื่อนย้ายไม่ได้เลย หากเคลื่อนย้ายจะก่อให้เกิดความหายนะแก่บ้านเมืองที่เป็นที่ประดิษฐานลึงค์นั้นๆ ในประเทศอินเดียมีสวयัมภูลึงค์อยู่ ๖๔ แห่ง ที่สำคัญ คือ สวयัมภูลึงค์ที่เมืองพาราณสี และเมืองคยา เป็นต้น เนื่องจากศิวลึงค์เป็นสัญลักษณ์ของพลังอำนาจฝ่ายชายจึงนิยมสร้างคู่กับโยนิ (สัญลักษณ์ของพลังอำนาจฝ่ายหญิง) โดยสร้างโยนิเป็นฐานของศิวลึงค์ กลุ่มศิวลึงค์ที่เคลื่อนย้ายได้ (จลลึงค์) คือ บรรดาลึงค์ที่ทำด้วยดิน (ดินดิบและดินเผา) โลหะ (ทอง เงิน ทองแดง เหล็ก ตะกั่ว) หินมีค่า (ไข่มุก ปะการัง หินตาแมว พลิก หิน ควอทซ์ หยก)

มานุษลึงค์ คือ ลึงค์ที่สร้างโดยมือมนุษย์ ซึ่งต้องสร้างตามหลักเกณฑ์ที่วางไว้ในอาคม โดยมานุษลึงค์จะต้องมี ๓ ส่วน

ส่วนล่างสุดเป็น รูปสี่เหลี่ยมเรียกว่า **พรหมภาค**

ตอนกลางเป็นรูปแปดเหลี่ยม เรียกว่า **วิษณุภาค**

ตอนยอดสุดเป็นรูปกลมหรือทรงกระบอกเรียกว่า **รุทรภาค** (หมายถึงพระศิวะ) ขนาดสูงต่ำของแต่ละภาคหรือแต่ละส่วนขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ที่วางไว้ในกลุ่ม มานุษลึงค์นี้นับว่ามุขลึงค์ (ลึงค์ที่มีพระพักตร์ พระศิวะประดับอยู่ อาจมี ๑ หรือ ๔ พักตร์) น่าสนใจที่สุด และได้รับความนิยมมาก (รูปที่ ๑๐) การแบ่งภาคของมานุษยลึงค์ออกเป็น ๓ ภาค หรือ ๓ ส่วน และกำหนดให้แต่ละส่วนเป็นสัญลักษณ์ของเทพผู้ยิ่งใหญ่ ๓ องค์ คือ พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม นอกจากนี้ได้มีการพบว่ามีการสร้างรูปสาม หรือ ตริมูรติ ในรูปของศิวลึงค์ขนาดได้พระพรหม และพระวิษณุ (รูปที่ ๑๑)

รูปที่ ๑๐ มุขสิงค์ (ศิลา) ศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ
(อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐) สูง ๑๔๗ ซม.

รูปที่ ๑๑ ศิวสิงค์ ขนาบข้างด้วย
พระพรหมและพระวิษณุ
(ศิลา) ศิลปะอินเดียภาคเหนือ
ในเขตกัศมีร์ (แคชเมียร์)
(อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔) สูง ๑๔ ซม.
อยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองบรูคลิน (Brooklyn)
สหรัฐอเมริกา

รูปที่ ๑๒ พระศิวะปรากฏพระวรกาย
ตรงกลางศิวสิงค์ (สิงโคทภามูรติ)
(ศิลา) ศิลปะอินเดียสมัยโจทะ
(อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘) สูง ๑๒๐ ซม.
อยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองนิวยอร์ก
สหรัฐอเมริกา

สำหรับคำถามที่ว่าในกลุ่มเทพตรีมูรติ (พระศิวะ พระวิษณุ และ พระพรหม) เทพองค์ไหนมีความยิ่งใหญ่ที่สุด คำตอบก็คือพระศิวะ โดยได้ข้อสรุปมาจากตำนานกำเนิดศิวลึงค์ ซึ่งปรากฏอยู่ในปุราณะ (purānas) หลายฉบับด้วยกันเป็นต้นว่า ลิงคปุราณะ กูรมปุราณะ วายุ-ปุราณะ และ ศิวะปุราณะ ซึ่งได้ลำดับเหตุการณ์ตอนกำเนิดศิวลึงค์ (ลึงโคทภวามูรติ) ไว้ดังนี้ คือ “เมื่อลันกัลป์หนึ่งและจะขึ้นกัลป์ใหม่ พระวิษณุประทับอยู่ใต้ทะเลลึก ในขณะนั้นเกิดแสงประกายสว่างจ้าข้างองค์พระวิษณุ แล้วพระพรหมาก็ถือกำเนิดขึ้นมาเพื่อจะสร้างโลกใหม่ พระพรหมได้เห็นพระวิษณุ จึงถามว่าท่านเป็นใครมาจากไหน และประกาศว่าพระองค์เอง (พระพรหม) เป็นพระผู้สร้างจักรวาล พระวิษณุก็ประกาศว่าพระองค์ก็มีส่วนในการสร้างเช่นกัน จึงเกิดข้อพิพาทกันว่าใครใหญ่กว่าใคร พระศิวะจึงบันดาลให้บังเกิดแท่งเสาชขนาดใหญ่เป็นรูปลึงค์ มีเปลวไฟแลบออกมาจากแท่งเสา ซึ่งทำให้อุณหภูมิร้อนไฟกองสูงใหญ่ พระพรหมากับพระวิษณุจึงเลิกทะเลาะกันและพยายามที่จะหายอดและโคนเสาให้ได้ว่ามีขนาดสูงใหญ่เพียงใด และสิ้นสุดที่ใด โดยพระพรหมแปลงร่างเป็นหงส์บินขึ้นไปหายอดเสา พระวิษณุแปลงร่างเป็นหมีป่าขุดลึกลงไปใต้บาดาล แต่ทั้งพระพรหมและพระวิษณุก็หายอดและโคนเสาไม่พบ จึงยอมรับว่ามีผู้ที่ยิ่งใหญ่กว่าตน จึงมาสักการะบูชาเสาดันนั้น ส่วนพระศิวะเห็นดังนั้นก็โปรดและปรากฏพระองค์ตรงกลางเสาในรูปนี้พระศิวะจึงได้รับนามว่า ลึงโคทภวามูรติ จากนั้นลึงค์จึงเป็นที่เคารพของมนุษย์ โดยจัดเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระศิวะ (รูปที่ ๑๒) จากตำนานเรื่องกำเนิดศิวลึงค์ ทำให้ทราบว่าพระศิวะได้รับการยกย่องมากกว่าพระวิษณุและพระพรหม

พระวิษณุ

พระวิษณุจัดเป็นหนึ่งในกลุ่มเทพตรีมูรติ มีหน้าที่ปกป้องและรักษาความสงบสุขของจักรวาล ส่วนพระพรหมและพระวิษณุนี้เดิมเป็นเทพแห่งแสงอาทิตย์ในยุคพระเวท (ดังได้กล่าวมาแล้ว) มหาภารตะกล่าวถึงพระวิษณุ

ว่าเป็นโอรสองค์สุดท้ายของพระอาทิตย์ (เป็นโอรสองค์ที่ ๑๒) มีพลัง และมีอำนาจเหนือโอรสองค์อื่นๆ การถือกำเนิดจากเทพแห่งแสงอาทิตย์ ในยุคพระเวท ช่วยส่งให้พระวิษณุกลายเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ในยุคต่อมาพระวิษณุมีหลายพระนามเช่นเดียวกับพระศิวะ พระนามที่สำคัญและเป็นที่รู้จักกันดีคือ นารายณะ วาสูเทวะ รามะและกฤษณะ ศตพล-พราหมณะ กล่าวถึงพระวิษณุว่าเป็นองค์บุชายัญ จึงได้นามว่า ยัชญ-นารายณะ ส่วนชื่อวาสูเทวะ รามะ และกฤษณะนั้นเป็นชื่อเทพพื้นเมือง ที่ถูกผนวกเข้ามาในศาสนาพราหมณ์ เพื่อให้ชาวพื้นเมืองเข้ามานับถือศาสนาพราหมณ์ ชื่อวาสูเทวะ เป็นชื่อของลัทธิท้องถิ่นในอินเดียภาคเหนือ (บริเวณเมืองมธรา) ชื่อรามะนั้น เป็นวีรบุรุษของชาวท้องถิ่นในอินเดียภาคใต้ ซึ่งศาสนาพราหมณ์จัดให้รามะเป็นอวตารหนึ่งของพระวิษณุ ส่วนกฤษณะก็เช่นเดียวกันเป็นวีรบุรุษในเรื่องมหากาพย์ ก็ถูกจัดเข้ามาเป็นอวตารหนึ่งของพระวิษณุด้วย ต่อมาในยุคปุราณะ พระวิษณุได้รับยกย่องให้เป็นเทพสูงสุดองค์หนึ่งในเทพสูงสุด ๓ องค์ (ตรีมูรติ) และได้รับหน้าที่ให้เป็นเทพผู้ปกป้องและรักษาจักรวาล โดยการอวตารลงมาในรูปสัตว์และรูปมนุษย์ เพื่อปราบยุคเข็ญในโอกาสต่างๆ พระวิษณุในรูปมนุษย์จะมีพระพักตร์เกลี้ยงเกลา พระเนตรรูปดอกบัว จึงได้นามว่าปุนทรिकाक्षะ และชลชโลชนะ มีเครื่องหมายศรียัตสะประดับพระอุระ สวมหมวกทรงบอากาภิฏมุฏ พระกรรณยาวมาก วรรณฟ้า (พระราม-เขียว, พรกฤษณะดำ) พระวิษณุจะต้องมี ๔ กรเสมอ จึงได้นามว่า จตุร मुख โดยจะถือ จักร สังข์ คทา และดอกบัว บางทีจะมี ๘ กร ขวาทือ ดาบ คทา ลูกศร และประทานอภัย ส่วนอีก ๔ กร ซ้ายถือ คันศร โล่ จักร สังข์ อย่างไรก็ตามอาวุธประจำพระองค์มี ๕ ชนิด เรียกว่า ปัญจายุธ คือ ธนู ดาบ คทา สังข์ และจักร ประติมากรรมรูปพระวิษณุที่ประดิษฐานเป็นองค์ประธานในวัดจะมี ๓ อริยาบถ คือ ประทับยืน (สถานก-มูรติ) ประทับนั่ง (อาสน-มูรติ) และประทับนอน (ศยน-มูรติ) (รูปที่ ๑๓, ๑๔, ๑๕)

รูปที่ ๑๓ พระวิษณุ ประทับยืน
(ศิลา) ศิลปะอินเดียสมัยโจฬะตอนต้น
(อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖) สูง ๒๖ ซม.
อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นิวเดลี

รูปที่ ๑๔ พระวิษณุประทับนั่งบนหลังครุฑ
(ศิลา) ศิลปะอินเดียภาคตะวันตก
(อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔)
อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สหรัฐอเมริกา

ในแต่ละอิริยาบถยังแบ่งออกเป็นอิริยาบถละ ๔ รูปแบบย่อยเพื่อให้สอดคล้องของผู้บูชา คือ ๑. รูปแบบโยคะ ๒. รูปแบบโภคะ ๓. รูปแบบวีระ ๔. รูปแบบอาภิจาริกะ

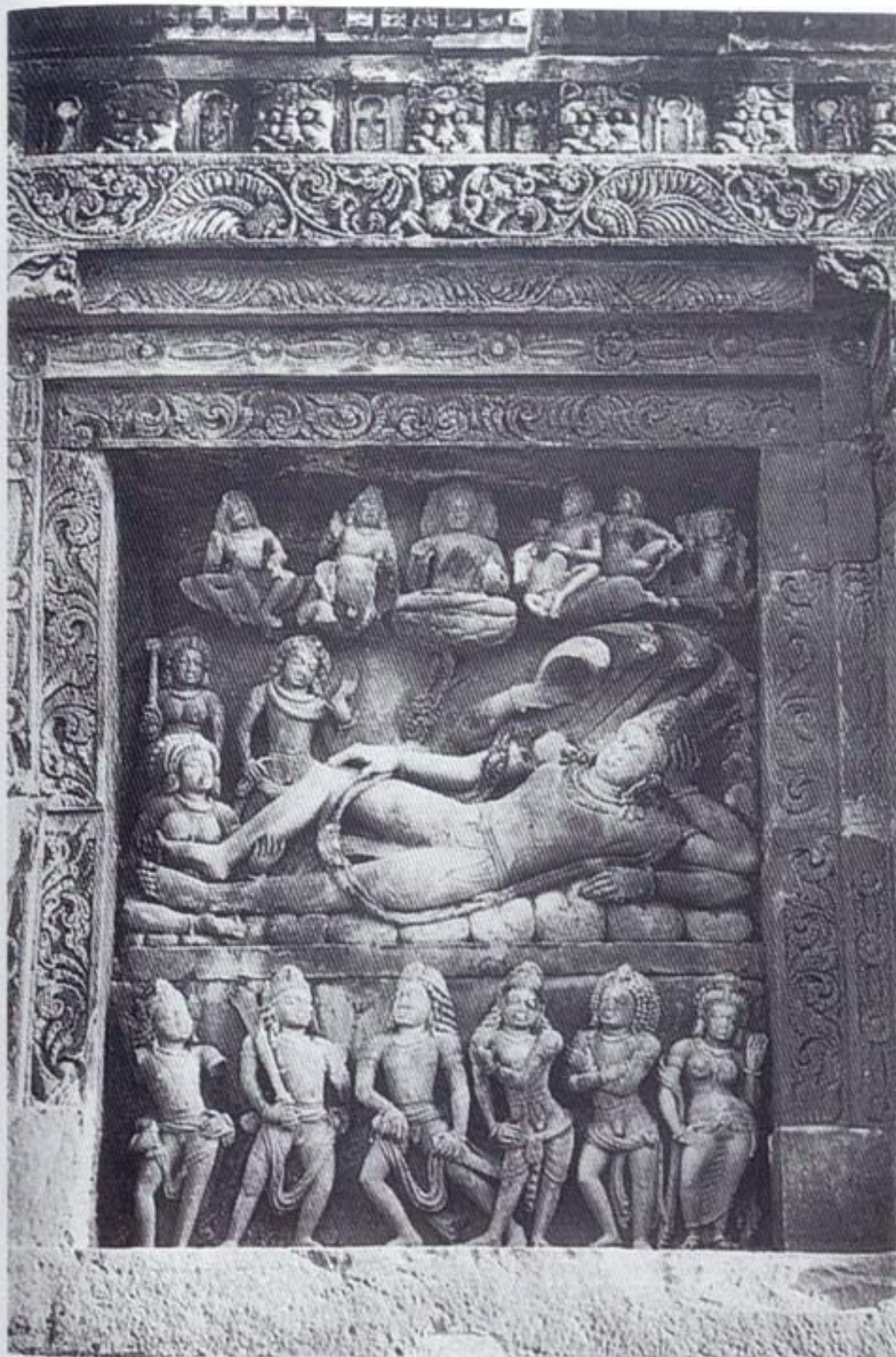
พวกโยคีจะบูชาพระวิษณุในรูปแบบโยคะ

พวกที่ต้องการความสุขทางโลกจะต้องบูชาพระวิษณุในรูปแบบโภคะ

พวกที่ต้องการอำนาจจะต้องบูชาพระวิษณุในรูปแบบวีระ

พวกที่ต้องการปราบปรามศัตรูบูชาพระวิษณุในรูปแบบอาภิจาริกะ

นอกจากการสักการะบูชาพระวิษณุในรูปแบบต่างๆ ดังกล่าวแล้ว รูปอวตารของพระวิษณุ ซึ่งเป็นอวตารในโอกาสต่างๆ เพื่อปราบยุคเข็ญก็ได้รับการบูชาด้วย อวตารที่เป็นที่รู้จักกันดีมี ๑๐ อวตารด้วยกัน คือ ปลา (มัตสยะ) เต่า (กูรมะ) หนูป่า (วราหะ) นรสิงห์ (ครึ่งคนครึ่งสิงห์) วามนะ (พราหมณ์เตี้ย) ปรศุราม รามะ กฤษณะ พลรามหรือพุทธะ และกัลกิ (อัศวินม้าขาว)

รูปที่ ๑๔ พระวิษณุประทับนอน (นารายณ์บรรทมสินธุ์) (ศิลาสลัก) ศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑) ภาพสลักประดับผนัง วัดโศวนิกาย เมืองเทวคาณ (Deogarh) อินเดียภาคกลาง

รูปที่ ๑๖ พระพรหมได้รับการสักการะจากพวกฤาษี
(ศิลา) ศิลปะอินเดียใต้ (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒) อยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองบอมเบย์ อินเดียภาคตะวันตก

พระพรหมา

แม้ว่าพระพรหมา จะเป็นหนึ่งในเทพสูงสุด ๓ องค์ (ตรีมูรติ) โดยมีหน้าที่ในการสร้างโลก ส่วนพระวิษณุมีหน้าที่รักษาและพระศิวะมีหน้าที่ทำลายล้าง แต่พระพรหมาก็ไม่ได้รับการยกย่องมากนัก ไม่ได้เป็นเทพสูงสุดของนิกายใดนิกายหนึ่ง ดังเช่นพระศิวะเป็นเทพสูงสุดของไศวนิกาย พระวิษณุเป็นเทพสูงสุดของไวษณพนิกาย

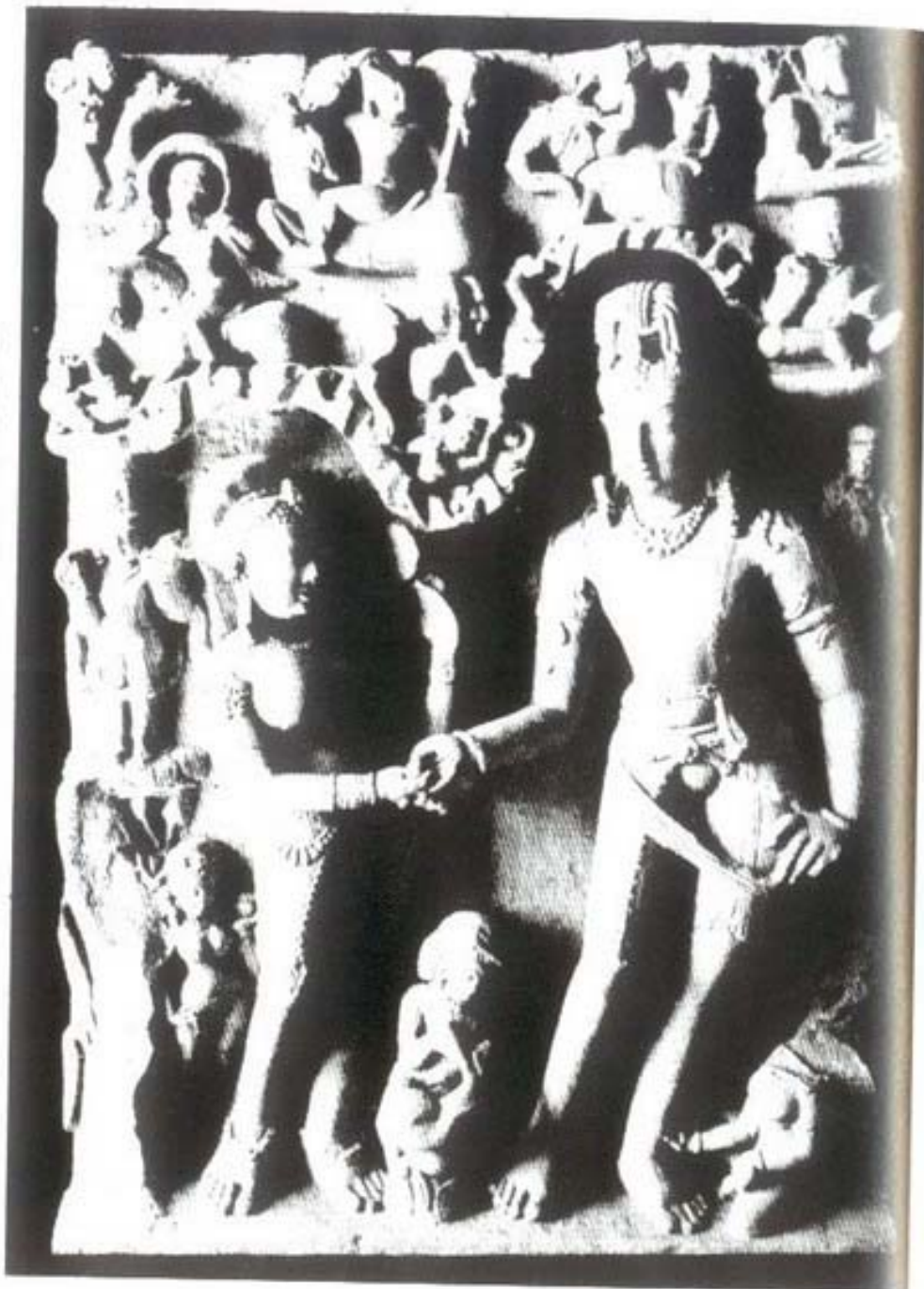
พระพรหมา มีประวัติความเป็นมาที่ค่อนข้างสับสน เรื่องราวเกี่ยวกับกำเนิดของพรหมามีหลายเรื่องด้วยกัน บางคัมภีร์ว่าพระองค์ถือกำเนิดมาจากไข่สีทอง (หิรัณยครรภ์) บางคัมภีร์ว่าพระองค์แปลงเป็นหมีป่าและกู่โลกมนุษย์ขึ้นมาจากมหาสมุทร บางคัมภีร์ก็ว่าเป็นปลา ส่วนคัมภีร์ในยุคหลังๆ ระบุว่าพระพรหมถือกำเนิดมาจากดอกบัวที่โผล่ออกมาจากพระนาภีของพระวิษณุ เพื่อมาทำการ สร้างโลก

นอกจากมีบทบาทสำคัญในการสร้างจักรวาลหรือสร้างโลกแล้ว พระพรหมายังมีบทบาทเป็นผู้ช่วยพระศิวะในโอกาสต่างๆ เป็นต้นว่า ทำหน้าที่เป็น บุโรหิต (พระผู้ประกอบพิธีกรรม) ในพิธีแต่งงานระหว่างพระศิวะและพระนางปารวตี (กัลยาณสุนทร) ทำหน้าที่เป็นสารเฑีของพระศิวะ ตอนไปปราบอสูร ๓ ตน (ตรีปุรานตกะ) (รูปที่ ๑๖. ๑๗)

รูปมณฑนะ (ตำราว่าด้วยการสร้างวัดและการสร้างรูปเคารพ) บรรยายไว้ว่าพระพักตร์ทั้ง ๔ ของพระพรหมา หมายถึง พระเวททั้ง ๔ ยุคทั้ง ๔ และวรรณะทั้ง ๔ เดิมพระพรหมามี ๕ พักตร์ แต่ถูกพระศิวะตัดออกเสีย ๑ เหลือ ๔ (ดังได้กล่าวมาแล้ว) และพระพักตร์ทั้ง ๔ จะหันไปทางทิศทั้ง ๔ พระพรหม่าจะประทับยืน หรือประทับนั่งบนบัลลังก์ดอกบัวหรือบนหลังหงส์ มีวรรณะเหลืออง พระเนตรแดงอมเหลืออง สวมชฎามุกุฏ สวมเครื่องประดับตกแต่ง และพวงมาลัยดอกไม้สีขาว มี ๔ กร ๒ กร หน้าทำปางประทานอภัย และประทานพร ๒ กรหลังถือช้อนและหม้อใส่ขี้ (น้ำมันเนยที่ได้จากการทำให้เนยเหลวร้อน) หรือบางครั้งจะถือพวงมาลัย

รูปที่ ๑๗
 พระพรหมา
 ประกอบพิธี
 อภิเษกสมรส
 ให้พระศิวะกับ
 พระนางปารวตี
 (กัลยาณสุนทร)
 (ศิลา)
 - ศิลปะอินเดีย
 สมัยหลังคุปตะ
 (ยาบูราร
 พุทธศตวรรษ
 ที่ ๑๔-๑๕)
 อยู่ในพิพิธภัณฑ
 เมืองกานาเนา
 อินเดียภาคกลาง

ลูกปัดและคนโทน้ำ หรือถือนั่งสือ หรือตันหญ้าแม้ว่าจะไม่มีลัทธิของ
 ตนเอง แต่พระพรหมาก็ได้รับการสักการบูชาจากชาวฮินดูทั้ง ๒ นิกาย
 (ไศวนิกายและไวษณพนิกาย) ประติมากรรมรูปพระพรหมามาก จะประ
 ดิษฐานอยู่ในซุ้มกำแพงด้านทิศเหนือของหอกกลาง ที่ประดิษฐาน ประ
 ติมารูปพระศิวะหรือพระวิษณุ

สรุปได้ว่าในกลุ่มเทพตรีมูรติ พระพรหมจะมีบทบาทน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับพระศิวะและพระวิษณุ กล่าวได้ว่าบทบาทของพระพรหมในฐานะผู้สร้างจักรวาล หรือสร้างโลกนั้นเพิ่ง เริ่มปรากฏขึ้นในยุคพราหมณะ (ราว ๑๐๐๐-๗๐๐ ปีก่อน ค.ศ.) และดูเหมือนว่าจะเป็นแนวคิดของชาวอารยะที่เคร่งศาสนา โดยกำหนดให้พระพรหมเป็นบุคคลาธิษฐานของปรพพรหม (Supreme Brahman) หรือ ปรมาตมัน ซึ่งจัดว่าเป็นปฐมวิญญานที่เกิดเองเป็นเองเป็นต้นเหตุแห่งสรรพสิ่งทุกสิ่งทุกอย่างออกมาจากปรมาตมันทั้งสิ้นวิญญานใหญ่น้อยของสัตว์ทั้งหลายจะออกมาจากปฐมวิญญาน (ปรมาตมัน) แล้วไปเข้าสิงอยู่ในร่างนานาชนิด หลายครั้งหลายชาติต่างๆ กันสุดแท้แต่แห่งการกระทำวนเวียนไปไม่มีหยุดจนกว่าจะบรรลุถึงความหลุดพ้น (โมกษะหรือที่เรียกว่านิรวาณ) วิญญานที่หลุดพ้นแล้วจะเข้าไปรวมอยู่กับปรมาตมันตามเดิม

ถึงแม้ว่าพระพรหมจะได้รับหน้าที่ที่ยิ่งใหญ่ คือ ให้เป็นบุคคลาธิษฐานของปรมาตมัน และมีหน้าที่สร้างจักรวาลหรือสร้างโลก จัดเป็น ๑ ใน ๓ เทพสูงสุด (ตรีมูรติ) ซึ่งเป็นบุคคลาธิษฐานของสภาวะธรรม ๓ ประการ (การสร้าง การรักษาและการทำลายล้าง) ซึ่งอยู่คู่กับโลก โดยพระพรหมเป็นเทพผู้สร้าง พระวิษณุเป็นเทพผู้รักษา และพระศิวะเป็นเทพผู้ทำลายล้าง แต่ชาวฮินดูในยุคกลาง และยุคใหม่ รวมทั้งวรรณกรรม ต่างๆ ในยุคปุราณะและยุคตันตระก็ดูเหมือนจะให้ความสำคัญกับพระวิษณุและพระศิวะมากกว่าพระพรหม และเมื่อมีความพยายามที่จะนำเทพทั้ง ๓ มาเข้ากลุ่มตรีมูรติ พระพรหมจะต้องอยู่ในฐานะที่ด้อยกว่าพระศิวะและพระวิษณุเสมอ และที่น่าแปลกคือในงานศิลปกรรมอินเดียยุคโบราณไม่นิยมสร้างประติมากรรมรูปตรีมูรติ (พระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ) ที่เป็นรูปบุคคลาธิษฐานของสภาวะธรรม ๓ ประการ (ยกเว้นประติมากรรมรูปตรีมูรติสมัยใหม่) อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่าคติการสร้าง ศิวลึงค์ในรูปแบบของมนุษย์ลึงค์ซึ่งต้องประกอบด้วย ๓ ส่วน โดยให้ส่วนล่างสุดเป็น

รูปที่ ๑๔ พระวิหระ
(รูปผสมของพระศิวะ
และพระวิษณุ)
(ศิลา) ศิลปะอินเดีย
สมัยปาละตอนต้น
(อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓)
อยู่ในพิพิธภัณฑ
์เมืองปีฏนา อินเดียภาคเหนือ

รูปที่ ๑๕
พระกัศยาปเตระยะ
(หรือ พระ-ปิตามหะ)
อวตารของศิวมูติ
(ศิลา)
ศิลปะอินเดียภาคเหนือ
(อายุราวพุทธศตวรรษที่
๑๖-๑๗)
อยู่ในพิพิธภัณฑ
์สถานแห่งชาติ
ในแคว้นอุตตรประเทศ
อินเดียภาคเหนือ

ส่วนของพระพรหมา (พรหมภาค) กลางเป็นส่วนของพระวิษณุ (วิษณุภาค) และตอนยอดสุดเป็นส่วนของพระศิวะ (รุทราภาค) นั้น ย่อมสื่อความหมายถึงกลุ่มเทพตรีมูรติ (พระพรหมา พระวิษณุ พระศิวะ) (รูปที่ ๑๐) และประติมากรรมรูปคิวงค์ขนาดข้างด้วยพระพรหมาและพระวิษณุ ก็น่าจะสื่อความหมายถึงตรีมูรติเช่นกัน (รูปที่ ๑๑) ที่น่าสังเกตคือชาวฮินดูจะนิยมสร้างประติมากรรมรูปผสมของพระศิวะและพระวิษณุซึ่งปรากฏในรูป ของพระหริหระ (รูปที่ ๑๔) ซึ่งแสดงว่าพระศิวะและพระวิษณุได้รับความนิยมทัดเทียมกัน อย่างไรก็ตามได้พบว่าชาวฮินดูนิยมสร้างรูปอวตารของกลุ่มเทพตรีมูรติมากกว่าโดยให้นามว่า **ทัตตาเตรยะ (Dattātreyā)** ปุราณะหลายฉบับเป็นต้นว่า ภาควตปุราณะ มาร์กณเดยะปุราณะ ศิวะปุราณะ บรรยายไว้ว่าเทพตรีมูรติ (พระพรหมา พระวิษณุ และพระศิวะ) ได้ อวตารลงมาบนโลกมนุษย์เป็นบุตรของพระฤๅษีอัตริ (Atri) และนางอนสุยา (Anasūyā) ตามคำร้องขอของนางอนสุยาซึ่งได้รับพรจากเทพตรีมูรติ เนื่องจากเป็นกุลสตรีที่น่ายกย่องและมีความกตัญญูต่อสามี เมื่อได้รับพรจากเทพตรีมูรติ นางจึงขอให้เทพตรีมูรติมาเป็นบุตรของนาง เทพตรีมูรติจึงกลายร่างโดยการรวมกันเป็นร่างเดียวแต่มี ๓ เศียร เพื่อคงไว้ซึ่งสัญลักษณ์ของเทพผู้ยิ่งใหญ่ทั้ง ๓ (พระพรหมา พระวิษณุ และพระศิวะ) ได้รับนามว่า ทัตตาเตรยะ แต่รูปมัตถนะเรียกรูปอวตารของตรีมูรติ ว่า **หริหระปีตามหะ (Hari-Hara-Pitamaha)** และการสร้างรูปประติมากรรมจะนิยมสร้างเป็นรูปเทพผู้ยิ่งใหญ่ ๓ องค์ เรียงกัน โดยให้พระศิวะทรงประทับอยู่ตรงกลางขนาดข้างด้วยพระพรหมา และพระวิษณุ (รูปที่ ๑๔)

อย่างไรก็ตามศรีคุรุจรีเทร (Sri Guru Charitre) ซึ่งเป็นตำนานพื้นบ้าน ของชาวฮินดู ระบุว่าทัตตาเตรยะได้ถือกำเนิดใน รัฐราชสถาน จึงมีการสร้างวัดอุทิศให้สวามีทัตตาเตรยะ ที่ตำบล คุรุศิขร (Gurusikhara) บนเขาอาบู (Mt. Abu) และเชื่อว่าท่านได้อวตารลงมาอีก ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๑ อวตารลงมา เป็นลูกของพราหมณ์อุปละและนางสุมตี ได้ออกบวชเป็น

รูปที่ ๒๐ ทัตตาเตรยะ (๓ เคียร)

นักบวชฮินดูและได้รับนามว่า ศรีปาต-ศรีวัลลภะ (Śrīpāda-śrīvallabha) วัดสุดท้ายที่ท่านพำนักอยู่ที่ กุรุวปุระ (Kuruvarapura) ริมฝั่งแม่น้ำ กฤษณา ส่วนอวตารครั้งที่ ๒ นั้นลงมาเป็นลูกของ พราหมณ์มธวะและนางภวานี ที่หมู่บ้านชื่อ กรัญชะ ได้ออกบวชเป็นนัก บวชฮินดู ได้รับนามว่า นฤสิงหสรสวตี (Nṛsimha-Sarasvatī) วัดสุดท้ายที่ท่านพำนัก อยู่ที่ตำบลคนคปุระ (Ganagapura) ริมฝั่งแม่น้ำภิมะ (Bhīma) ชาวฮินดูจะนิยมสร้างรูปทัตตาเตรยะให้มี ๓ เคียร (รูปที่ ๒๐) เพื่อสื่อความหมายถึง เทพผู้ยิ่งใหญ่ทั้งสามองค์ (ตรีมูรติ)

สรุปได้ว่า ชาวฮินดูในปัจจุบันยังคงยึดติดอยู่กับแนวความคิด เรื่อง คติตรีมูรติ หรือ รูปสามของเทพผู้ยิ่งใหญ่ทั้ง ๓ (พระพรหมา พระวิษณุ และพระศิวะ) ซึ่งเป็นบุคคลลาธิฐานของสภาวะธรรม ๓ ประการ (การสร้าง การรักษา และการทำลายล้าง) ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องวงจรชีวิตของสัตว์โลกที่ต้องมีการเกิดการตายและการกลับมาเกิดใหม่

บรรณานุกรม

- Banerjea, J. N. **The Development of Hindu Iconography**. Calcutta, 1956
- Coomaraswamy, A. K. **History of Indian and Indonesia Art**. London, 1927
- Ions, V. **Indian Mythology**. London : The Hamlyn Publishing Group Limited, 1973
- Kramrisch, St. **The Art of India**. London, 1954
- Mohana, S.R.S. **Sri Guru Charitre** (The Lives and Deeds of Lord Dattatreya).
Bangalore : Kalyani Mohana, 1996
- Nigam, M. L. **Sculpture of Andhra**. Delhi : Sandeep Prakashan, 1980
- Nagaswamy, R. **Masterpieces of Early South Indian Bronzes** National
Museum, New Delhi, Faridabad : Thomson Press(I) Ltd., 1983
- Rao, T.A.G. **Elements of Hindu Iconography, 4 vols**. Madras, 1914-
1915
- Sivaramamurti, C. **Indian Sculpture**. New Delhi : The Canton Press Private
Ltd., 1961
- Singh, S.B. **Brahmanical Icons in Northern India**. New Delhi : Sagar
Printers And Publishers, 1977